

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG „HOSSZÚ 19. SZÁZADA”

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE
1777–1917 KÖZÖTT

2025

*A Veszprémi Érseki Főiskolán 2022. május 4-én
és 2023. szeptember 28-án rendezett konferenciák előadásai*

Szerkesztette

Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2024

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

A kötet egyes írásai az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat keretében és támogatásával készültek

Az összefoglalókat fordította

Etler László, Fazekas Csaba, Klestenitz Tibor, Rada János, Szokol Réka

Tóth Krisztina, Vaderna Gábor, Zakar Péter

Olvasószerkesztő
Somogyi Boglárka

2025

Borítótervezés
Gáty István

VFL
e-archivum

Nyomdai előkészítés

Léstyán Kinga

A borítón a veszprémi barokk székesegyház Ranolder-albumbeli (VÉK 47932) képe, illetve az 1841-ben készült egyházmegyei térkép (VFL IX.7.a. no. 49.) részlete látható.

HU ISBN 978-615-82516-1-7

HU ISSN 0238-7190

© A tanulmányok szerzői, 2024

© Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, 2024

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár

Felelős kiadó: Dr. Karlinszky Balázs

Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém

Megjelent 200 példányban

Prof. Dr. Adriányi Gábor atya
emlékére

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	8
-------------	---

Politika, gazdálkodás, működés

<i>Fazekas Csaba:</i> A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE KÉPVISELETE A REFORMKORI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN	9
--	---

<i>Karlinszky Balázs:</i> TEMPLOMÉPÍTÉSEK 1778 ÉS 1847 KÖZÖTT A BAKONYBAN ÉS KÖRNYÉKÉN	27
---	----

<i>Nagy Szabolcs:</i> HÁZASSÁG ÉRVÉNYTELENÍTÉSI PEREK A VESZPRÉMI PÜSPÖK SZENTSZÉKE ELŐTT A 19. SZÁZAD VÉGÉN	49
--	----

<i>Tóth Krisztina:</i> A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG GAZDÁLKODÁSA A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN	65
--	----

<i>Zakar Péter:</i> A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE 1848/49-BEN.....	83
---	----

Egyéni és közösségi életutak az egyházmegyében és azon kívül

<i>Fogl Krisztián:</i> GYÖMÖREY LAJOS CSABRENDEKI ADMINISZTRÁTOR HITEHAGYÁSA A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN	107
---	-----

<i>Kanász Viktor:</i> ISKOLAMESTEREK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN AZ 1778–1779-ES CANONICA VISITATIO TÜKRÉBEN.....	137
--	-----

<i>Mózesy Gergely:</i> VESZPRÉMIEK A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKSÉG KORAI ÉVEIBEN	163
---	-----

<i>Vaderna Gábor:</i> HORVÁTH JÁNOS KANONOK ÉS A KÉPZELŐERŐ.....	183
---	-----

<i>Zakar Péter:</i> A 4. HUSZÁREZRED VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBŐL AJÁNLOTT TÁBORI PAPJAI	199
---	-----

Hornig Károly püspök egyházmegyei és országos tevékenysége

Galamb Zsuzsanna:

HORNIG KÁROLY PÜSPÖK TEMPLOMÉPÍTKEZÉSEI..... 219

Karlinszky Balázs:

A VESZPRÉMI PÜSPÖKI AULA 1913-BAN.

ADALÉKOK AZ EGYHÁZJOGI ELŐÍRÁSOK GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSÁHOZ..... 241

Klestenitz Tibor:

EGY KATOLIKUS HETILAP A KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS SZOLGÁLATÁBAN.

A VESZPRÉMI KÖZLÖNY (1884–1892)255

Rada János:

BÁRÓ HORNIG KÁROLY VESZPRÉMI PÜSPÖK ÉS AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK273

Tóth Krisztina:

SZENTSÉKI FORRÁSOK HORNIG KÁROLY BÍBOROSI KINEVEZÉSÉHEZ293

Szerzetesrendek az egyházmegyében

Boros Zoltán:

BENCÉS PLÉBÁNIÁK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN A DUALIZMUS IDEJÉN311

Dénesi Tamás:

FELOSZLATÁS ÉS REORGANIZÁCIÓ.

BENCÉS INTÉZMÉNYEK AZ EGYHÁZMEGYÉBEN (1777–1848).....335

Szekér Barnabás:

PIARISTÁK ÉS A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE.....357

Szokol Réka:

BIRTOKOSOK ÉS LELKIPÁSZTOROK – JEZSUITÁK NAGYKAPORNAKON385

Vida Beáta:

ZIRC FEJLŐDÉSE AZ APÁTSÁG FÜGGETLENEDÉSÉNEK IDEJÉN405

HORNIG KÁROLY PÜSPÖK TEMPLOMÉPÍTKEZÉSEI*

Hornig Károly (1840–1917) 1888-tól közel harminc évig állt a veszprémi egyházmegye élén, amely időszak alatt kiterjedt mecénási és építési tevékenységet folytatott. Építészeti mecénatúrájának eredményeként a püspöki székhely a városképet máig meghatározó, karakteres épületekkel gazdagodott: a Komakút téren álló egykori püspöki jószágkormányzói hivatal 1899 és 1902 között épült, tervezője az ismereteink szerint a szinte csak kizárólagosan Pesten működő Schmahl Henrik volt. Ezt követte a Feltámadt Üdvözlőnek szentelt templom 1903 és 1907 közötti építkezése, majd 1907–1910 között a székesegyház nagyarányú átépítése, amihez Hornig újfent Budapestről hozatott építésszt – ezúttal Aigner Sándort. Veszprémen kívüli építészeti irányú mecénatúrája kevésbé ismert, pedig jelentős összegeket fordított ilyen célokra: végrendeletében, amelynek nyilvános részét a *Veszprémi Hírlap* 1917. február 11-i számában közzé is tették,¹ a következőket olvasni: az általa építtetett farkasgyepűi kápolna számára fenntartási költségül 30.000 koronát, a Károly-templomnak 25.000 koronát hagyományozott.² A hírlap ugyanebben a számában kétoldalas összefoglalót szentelt a püspök életének és tevékenységének,³ amely a végrendeletben leírtakat pontosítja, kiegészíti. A patronátussága alá tartozó templomok renoválása mellett a püspök az 1913. évig bezárólag tett adományai a következők: Károly-templom (287.108 korona), farkasgyepűi új templom (55.581 korona), lajoskomáromi templom (37.239 korona). Ezenkívül a patronátusságába nem tartozó, de egyházmegyei templomokra 183.808 koronát, egyházmegyén kívüli templomokra és kápolnákra 57.541 korona adományt tett.⁴ Mindezen templomokra adott összegek együttesen 621.277 koronára rúgnak.

* Az írás az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat keretében és támogatásával készült.

¹ *Veszprémi Hírlap* 25 (1917. febr. 11.) 2–3. A végrendelet. A végrendeletet közli: VARGA, 2011.

² VARGA, 2011. 40.

³ *Veszprémi Hírlap* 25 (1917. febr. 11.) 2–3. A haláleset – Életrajza, működése – Jótékonyága életében – Intézetek, egyesületek – A népoktatás fejlesztése – Kitüntetései – A végrendelet – A temetés – Részvényilatkozatok.

⁴ A településnév nélkül említett építkezések beazonosítása a legtöbb esetben még nem történt meg, jellemzően a *Veszprémi Hírlap* templomszentelésekről szóló beszámolóit szolgálnak forrásul. Az egyházmegyéhez tartozó templomok közül Hornig biztosan támogatta a halimbai Nagybaldogasszony-templom építését. Lásd hozzá: „...Szekér László halimbai plébános vendégszerető házánál diszes és előkelő társaság gyűlt össze, hol szebbnél-szebb pohárköszöntőkkel éltették

Veszprém, Feltámadt Üdvözítő-templom (Károly-templom)

A Károly-templom kiemelt városképi szerepe, a püspök iránt megnyilvánuló tisztelet, valamint korán felismert művészeti és történeti értékei okán az épület már viszonylag hamar a kutatók és a művészettörténeti érdeklődés látóterébe került.⁵ A *Veszprémi Hírlap* az épület elkészültekor,⁶ illetve 1917-ben,⁷ a püspök temetése apropóján is közölt egy-egy részletes, az alkotókat is bemutatató leírást, 2017-ben pedig Nagy Balázs Vince⁸ ismertette a templom igen részletes építéstörténetét. Éppen ezért jelen tanulmánynak nem célja a teljes építéstörténet újbóli összefoglalása, hanem elsősorban azokra a mozzanatokra fókuszál, amelyek eddig nem ismert fényben mutatják be az épületet és Hornig püspök művészeti ízlését.

A templom Veszprém belvárosában, a Csolnoky Ferenc Kórház tömbjétől délkeletre, szabálytalan, háromszög alakú telken áll. Összetett alaprajzú és tömegű, centralizáló, vörös homokkőből épült bizantizáló-neoromán templom. Neoromán jellegét a lőrésszerű ablakok, valamint a félköríves záródású, hol funkcionális ablaknyílásként, hol párkányként, hol díszítő-tagoló elemként megjelenő árkádsorok adják, de az épületen egyéb középkori építészeti szerkezetek – mint például a kupolatér csillagboltozata – is megjelennek. Tagolt tömegét a nyolcszögletű felső résszel rendelkező négyszögletű hajó, a körüljárós szentély, a délnyugati oldalon álló, csürlős sisakú négyszintes torony és a délkeleti oldalhoz csatlakozó bástyaszerű sekrestye, valamint a végein fülkékkel záródó keresztter és az ehhez kapcsolódó oromzatos, kiugró kapuépítmény alkotják. Építőanyaga cikloprakású vörös homokkő, de a szobrászati elemek (nyíláskeretek, oszlopok, boltövek, fedlapok) is vörös

megyés püspökünket, kinek bőkezűsége tette lehetővé, hogy a halimbaiak most már diszes, új templomukból küldhetik imáikat az egek Urához.” *Veszprémi Hírlap* 9 (1901. aug. 25.) 5. Templomszentelés. A bakonygyepesi templom kapcsán egykori növendéktársa, Péller Pál veszprémi apátkanonok fordult Hornighoz, engedélyezné-e a templom építését. Köszönöm Fülöp Andrásnak az adatot. A *Veszprémi Hírlapban* a templom 1910-es felszentelése kapcsán Horváth Sándor veszprémi építő mestert nevezik meg a templom tervezőjének és kivitelezőjének. Minden bizonnyal ő azonos azzal a Horváth Sándor építőmesterrel, akit előbb a Károly-templom, majd a farkasgyepői templom kivitelezőjeként találunk meg. *Veszprémi Hírlap* 18 (1910. aug. 21.) 3. Bakonygyepes ünnepe.

⁵ Mindezek ellenére a templom nem áll műemléki védelem alatt, aminek oka abban keresendő, hogy a tömeges műemléki védek idején a historizáló, s főként a kései historizáló építészet még csak kiemelt épületek esetén számított műemléki értéknek. A historizáló épületek, különösen a Budapesten kívüliek „rehabilitációja”, megfelelő értékelése sok esetben még most sem történt meg.

⁶ ÁDÁM, 1907.

⁷ DORNYAY, 1917a. 2., DORNYAY, 1917b. 2.

⁸ NAGY, 2017. 48–60.

homokkőből vagy keménymészkből készültek. Az épület megjelenésében zömök, erődszerű hatást kelt, amelyet a harangtorony csak kevésbé tud ellensúlyozni. (1–2. kép)

A templom nemcsak kórházi kápolnának, hanem a Hornig család sírkápolnájának is épült. A püspök a „román stíli egyszerű, de csinos kápolnáról vagy kis templomról” 1903 elején rendelkezett.⁹ Kézenfekvő lenne a templom centralizáló elrendezését a sírkápolna-funkcióval magyarázni – az épület megjelenésében felidézi az ókeresztény mauzóleumokat, és Hornignak minden bizonnyal nem lehetett ellenére egy ilyen áthallás. A centralizáló elrendezést azonban a tér adottságának és a tervező építész invenciójának kell tekintenünk. Kesselbauer Ágoston 1901-től volt városi mérnök,¹⁰ feltehetőleg ezen minőségében jutott a megbízáshoz. Első tervét 1903 januárjában nyújtotta be, maga a terv nem maradt fenn, műleírása azonban igen: „a veszprémi köz-kórház előtti tér háromszög alakja és azon éles szög melyet a Balatonfüredi országút és a meglévő nagy kórházi épület homlokvonala képez, a tervezetre igen fontos tényezőként szerepelt, mert eleve már kizárta azt a lehetőséget, hogy a kápolna hosszhajós elrendezésű legyen. Nagyon zavarólag hatna hosszhajós elrendezésű templom [...] ezért választottam a centrális elrendezést” – írja.¹¹ A templom alaprajzi elrendezése már ebben az első tervezési fázisban elnyerte, kis változtatásokkal, a végső formáját, de a központi teret ekkor még két kis méretű, karzatokat is magába foglaló mellékrésszel kívánta bővíteni.¹² A bővítmények megmaradtak, ám a két oldalsó karzat nem készült el. A belsőt „román” stílusban tervezte megalkotni, amely viszont már biztosan Hornig kérésére történt: „A boldogemlékü püspök Veszprémnek Szent István és Gizella-korabeli, ősi tradícióihoz hiven, románstíli templomot kívánt emelni, amely óhajítás lényegében teljesebbé is ment”¹³ – írta 1917-ben Dornay Béla, hozzátéve, hogy a hosszhajós elrendezést, amit Hornig a városra jellemző román stílusnak vélt, a terepviszonyok lehetetlenítették el.

⁹ *Veszprémi Hírlap* 11 (1903. febr. 15.) 1. A kórházi templom. Hornig a templomtervek elkészíttetésével Rainprecht Antal jószágkormányzót bízta meg.

¹⁰ Kesselbauer Ágoston 1901-től volt Veszprém város főmérnöke, ám 1904-ben megpályázta és meg is nyerte a székesfehérvári városi mérnöki állást. 1905. november végén azonban még ő felelt a kivitelezési munkákért, és ellenőrizte a költségvetést. Lásd VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (130. fénykép). Városi főmérnökként elsősorban nem építészeti tervezéssel foglalkozott. Lásd hozzá: BRUNNER–GOPCSA, 2016. 25.

¹¹ VFL I.4.d.1. 17.doboz 1. csomó (196. fénykép). Műszaki leírás a veszprémi köz-kórház előtti tere tervezett Kápolna vázlattervéhez. Kesselbauer Ágoston, 1903. január.

¹² Amennyiben a most meglévő karzat is tervben volt már ebben az első változatban, akkor összesen három karzattal kell számolnunk.

¹³ DORNYAY, 1917a. 2.

Kesselbauer Ágoston műleírásában az épület tervezett anyaghasználatról is szól.¹⁴ Szürke veszprémi és vörös Balaton-parti követ tervezett, a szobrászmunkákat és az építészeti tagozatokat viszont kő helyett betonból kívánta kiönteni. Kesselbauer 1903 júliusában jelezte, hogy a kőfaragó munkák már a kezdetekkor 5000 koronával túllépték az eredetileg becsült összeget, s ugyan a köveket „*regieben*”¹⁵ faragtatták, ennek ellenére felvetette, „engedné meg [a püspök] a hol ez lehetséges betont alkalmazni”.¹⁶ Az elkészült épületet látva úgy tűnik, Hornig ebben a kérdésben nem engedett, a tagozatok is a nemesebb kőből készültek. Feltehetően a nyers, vakolatlan kőfalazat – ami szintén a középkori gondolat jegyében foganhatott – is Hornig püspök kérése. Az említett 1903-as műleírásban Kesselbauer egy vakolt épületet tervezett, amelyen a „quaderozások vöröskő utánzati színben a sima részek éles sárgás homokkal vakolva tételeztetnek fel”.¹⁷ Sajnos mivel tervek eddig nem kerültek elő, nem tudjuk, pontosan mi lett volna a színkiosztás, de minden bizonnyal a lábazat, a tagozatok, támpillérek játszhattak volna vörösben, míg a kitöltő falazatok sárgás színben.

A tervek véglegessé válása után a munkálatok gyorsan, szabályozottan haladtak, és a tél beálltával sem maradtak abba, Kesselbauer még decemberben is küldte elszámolásait a püspökségre.¹⁸ Horváth Sándor építési vállalkozóval augusztus 1-jén kötötték meg a szerződést,¹⁹ aminek értelmében a falaknak 1903. október közepéig el kell készülniük, de a belső vakolást csak 1904 áprilisában lehet megkezdeni. A kápolna tetőszerkezetére 1903. december 16-án jelent meg az ajánlattételi kiírás,²⁰ amelyet a helyi Bognár János ácsmester nyert meg. A tetőt vörösestartka eternitpalával fedték, amelyet Hatschek Lajos cége, az Eternit Művek szállított.²¹ Az osztrák származású Hatschek első gyárát 1893-ban, osztrák területen alapította. Eternitpala- (azbesztcementpala-) szabadalmát 1903-ban fogadták el, nyergesújfalui második gyára pedig 1904-től gyártotta az eternitpalát. A Károly-templom tetőfedése a gyár legkorábbi magyarországi termékei közé tartozott. 1904 augusztusában már kész volt a torony, csúcsára a kereszt ugyanazon év augusztus 20-án került fel,

¹⁴ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (196. fénykép). Műszaki leírás...

¹⁵ Önköltséget jelent. Kesselbauer magyarázata szerint ezzel 200%-kal olcsóbban tudtak faragtatni, ám a kőfaragó költségek ennek ellenére megszaladtak.

¹⁶ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (188. fénykép). Kesselbauer Ágoston levele Hornig Károlyhoz (1903. júl. 25.).

¹⁷ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (197. fénykép). Műszaki leírás...

¹⁸ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (112–127. fényképek). Kőműves- és betonmunkák elszámolása, 1904. dec.

¹⁹ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (200. fénykép). Építési szerződés (1903. aug. 1.).

²⁰ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (109. fénykép).

²¹ A palafedéssel az épület elkészülte után gondok adódtak, a tetőszerkezet beázott, a gyárral a püspökség hosszas levelezésbe bonyolódott, a gyár nem akarta a nem megfelelő kivitelezést elismerni. VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (85. fénykép).

dr. Rada István prépost, kanonok áldotta meg. A harangok a veszprémi harang- és ércöntő mester, Tóth Árpád munkái. Az év végére a családi sírbolt teljesen elkészült, decemberben a püspök családtagjainak földi maradványait Bécsből és Budapestről Veszprémbe szállították, és a sírboltban örök nyugalomra helyezték.²² (3. kép)

Hornig püspök az építkezést végig kitüntetett figyelemmel kísérte. Nemcsak az épület külsejét véleményezte, hanem olykor a legkisebb részletekbe menően a berendezésbe is beleszólt. Sőt, Rainprecht jószágkormányzó közvetítésével a berendezés nagy részét maga intézte, a falképek, az oltár, az üvegablakok, a tetőfedés, valamint a padlóburkolat kiválasztását sem bízta az építészre.²³ A falképek ikonográfiai programját minden bizonnyal Hornig állította össze, a figurális festmények a templom titulusra – Feltámadt Üdvözítő – utalnak, bibliai feltámasztásjelenetekkel (naimi ifjú, Lázár feltámasztása, Jairus lányának feltámasztása), a diadalíven Szűz Mária-ábrázolással. Kétoldalt a nagy körablakokban a püspök monogramja, illetve a feltámadás szimbóluma, a hamvaiból újjáéledő, fiait vérével tápláló pelikán látható. A kompozíciót a Feltámadt Krisztust ábrázoló üvegablak koronázza – feltehetőleg egykor Róth Miksa alkotása volt, mára ez modern pótlás.²⁴ Róth mellett a bécsi üvegfestő cég, Carl Geyling örököseinek a cége is szállított a templomba ablakokat, a félköríves bővítmények, valamint a toronyablakok az ő munkájuk.²⁵ A két oldalsó ablak tervét²⁶ – feltehetőleg a két nagy körablakról van szó, mivel a cég szerint azok a figurális ablakokhoz is jól illeszkednek majd²⁷ – 1904 júniusában küldték meg Hornig püspöknek. A falképek készítője a soproni Steiner Rezső,²⁸ aki nemcsak a székesegyházon és a püspöki kápolnán dolgozott, hanem Hornig egyéb templomépítkezései és -renoválásai során is; ol-tárképfestőként pedig szinte minden esetben szerepet kapott. Steiner Krauth Pál templomfestő segítségével 1906 tavaszától októberig dolgozott először a szentélyen, majd a munkálatokat következő év tavaszán folytatták. A temp-

²² *Veszprémi Hírlap* 12 (1904. dec. 4.) 4. Megható szertartás.

²³ Kesselbauer közvetlenül Rainprecht jószágigazgatótól kapta Hornig utasításait, a berendezésben részt vevő mesterekkel a fennmaradt iratok tanúsága szerint nem levelezhetett.

²⁴ Sem a Róth Miksával kötött szerződés, sem a vele való levelezés nem maradt meg. Fennmaradt viszont egy levele, amely az ablakok elkészültéről és leszállításáról szól: VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (231. fénykép). Róth Miksa levele Rainprecht Antalhoz (1905. máj. 5.). A MÉM MDK Múzeumi osztályának gyűjteményében megtalálható egy Szent Ágostont ábrázoló üvegablak a Róth-hagyatékból, amelyet a Károly-templom ablakaként azonosítottak. Az ablak sem tematikájában, sem méreteiben és formájában nem illik a templomba.

²⁵ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (225–226. fénykép). Carl Geyling cég levele.

²⁶ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (240 fénykép). Carl Geyling cég levele Hornig püspöknek (1904. jún. 15.).

²⁷ „die gewünschte Skizze für die beiden Seitenfenster, und glauben wir dass die Fenster in dieser Ausführung sowohl zu den Figurenfenster passen würden, als auch gut wirken würden.” Uo.

²⁸ Steiner Rudolfként is megtaláljuk.

lom burkolatait az akkor már országos hírv Walla cég szállította.²⁹ Hornig eleinte mettlachi burkolatot szeretett volna lerakatni, ám a Walla-gyár sugallatára a márvány mozaiklap mellett döntött, mivel az olcsóbbnak bizonyult. A gyár mellékelte mintalap-katalógusát is, amely alapján Hornig nemcsak az általa preferált típusokat illetően, hanem azok lerakási módjáról is részletesen rendelkezett.³⁰ A templom nagy részét ma padlószőnyeg takarja, de korábbi fotókon jól látszik a Hornig által leginkább kedvelt és leveleiben „à la grecque”-nek nevezett futókutya-mintás Walla-márványmozaik. A berendezés egyéb részleteibe is beleszólt. A padok kapcsán utasította Rainprechtet, beszélje meg Kesselbauerrel, hogy a padokra nézve „ne csináljon valami rajzolati remekeket, egyszerűeket akarok”. Felmerült benne, hogy esetleg Budapesten készítteti el azokat – mintaként a budapesti kápolnájában lévő padokra gondolt, de feltehetőleg ezt az ötletet elvetette, mert levelének erre vonatkozó részét áthúzta.³¹ Hornig ugyanilyen részletességgel járt el a sekrestyeszekrény kapcsán is,³² még kis hevenyészett rajzot is mellékel azzal az utasítással, hogy „az almariomnak ilyen alakja legyen”. A sekrestyében álló, U alakú, sajnálatosan némileg átalakított neoromán szekrény stílusában, formájában megfelel a hornigi elképzelésnek, és mint ahogy a püspök kívánta, a teret is kitölti, így minden bizonnyal a Hornig-féle darabról van szó.

A templomot 1907. október 13-án Kránitz Kálmán püspök szentelte fel, azonban ekkor még nem volt teljesen befejezett, a Csikász Imre által tervezett vörösmárvány kapuzat csak 1913-ra készült el.³³ A templom a második világháborúban és 1956-ban is megsérült, környékét több bombatalálat is érte, ám a károk mértékéről nincs pontos tudomásunk. Eredetileg kétszínű eternit tetőhéjzatát az évek során többször javították, egyszínűre cserélték.³⁴ Színes

²⁹ Lásd hozzá a Walla cég levelét (1905. júl. 1.). VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (213–214. fénykép). Walla saját gyártású mozaiklapjait ajánlotta a püspöknek, amelyekkel „most utóbbi időben igen sok templom és zárdá burkolását végeztem.”

³⁰ „...ugy hogy ott, a hol az ivezet alatt a két különböző rész találkozik, két különböző bordure is találkozni: az à la grecque és az egyenes; gondolom ez szépen venné ki magát.” VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (205. fénykép). Hornig Károly levele Rainprecht Antalhoz (1905. júl. 15.).

³¹ VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (190. fénykép). Hornig Károly levele Rainprecht Antalhoz (1903. nov. 17.). Rainprecht mindezek ellenére azonban utasította Kesselbauert, ha Pestre megyne, rajzolja le azokat a bizonyos padokat. Uo., a levél hátuljára írva. Az említett budapesti kápolna helyszíne pontosan nem ismert, de elképzelhető, hogy Hornig Vilmosné bérházáról van szó. A hatodik kerületi, Podmaniczky utca 7. alatt álló háromemeletes bérházat Havel Lipót tervezte 1890-ben. A bérház első emeletén volt egy kápolna. Lásd BFL XV.17.d.329, hrsz. 28934. Az épület elkészülte után a főrendiházi címjegyzékekben a Podmaniczky utca 7. szerepel Hornig Károly budapesti címeként.

³² VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (190. fénykép). Hornig Károly levele Rainprecht Antalhoz (1903. nov. 17.).

³³ Lásd hozzá elismervényét: VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (316. fénykép), illetve DORNYAY, 1917a.

³⁴ 1946-ra a templom falait helyrehozták, 1946 novemberében a templomigazgató a palafedés finanszírozását igényelte az Újjáépítési Miniszternél. VFL I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó (267. fénykép). Válasz csak 1947-ben érkezett, a támogatást ekkor elutasították.

üvegablakai – az egykori Róth-félék – mára modern pótlások. 1985-ben megújították a belső festést, az oldalfalak egy-egy nagy méretű bibliai jelenetét átfestették, Csonka J. szignóval. A közelmúltban a főoltár előoldalát leválasztva új szembemiséző oltárt alakítottak ki.

Lajoskomárom, Borromei Szent Károly-templom

A ma székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó Lajoskomárom Enyingtől délre fekszik, nevét egykori alapító birtokosáról, Batthyány Lajosról kapta. Betelepülése 1803-ban indult meg jellemzően német és szlovák telepesekkel, ám a településnek katolikus temploma egészen a ma is álló épület 1901-es elkészültéig nem volt. (4–5. kép) A két főútvonal kereszteződésében, előkeres beépítésben áll a historizáló-neoromán templom. Keletelt, egyhajós elrendezésű, a hosszház folytatásában keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záródó apszissal. A szentély sarkait, illetve az oldalhomlokzatok tengelyközeit támpillérek támogatják. A szentélyhez dél felől egy oktagonális, a nyolcszög öt oldalával záródó sekrestye kapcsolódik, főhomlokzatához pedig egy kis félnyeregretős, keresztboltozattal fedett bővítmény, benne lourdes-i kápolnával. Északon a harangtorony magasodik, melynek tömbje alsóbb szintjein négyzet alakú, fent nyolcszögletű. Az épület tömege és főhomlokzati síkja is megmozgatott: a kapuépítmény lépcsős oromzattal zárul, mögötte az előcsarnok fala tör magasba, amely felett a hajó oromzata magasodik. Az épületen ciklopfalazatú lábazat fut körbe.³⁵ A középtengelyben – a torony tömbje miatt ez a homlokzaton enyhén jobbra tolódva érzékelhető – nyílik a kapuzat. A historizáló kapuszerkezet félköríves záródású, lunetta felülvilágítóval, felette mérművet imitáló szemöldökmező, benne az építést jelző 1901-es évszámmal. Az épület karakteres elemei a tornyon és az előcsarnok oromfalán is megjelenő lórésszerű résablakok, az épületen körbefutó vakárkádor és az ablakok vállvonaláig lefutó szemöldökpárkány, amely szeget imitáló vakolatdíszben végződik.

A templom Konráth Károly helyi plébános kezdeményezésére és Hornig püspök anyagi támogatásával épült fel. Hornig ugyan sokkal kevésbé aktívan, de Lajoskomáromban is beleszólt az építkezésbe, az építész kiválasztásába, illetve lecserélésébe, valamint az oltárkép elkészítésébe is. Lajoskomárom azonban túl messze volt Veszprémtől, és az éppen zajló építkezések mellett – ekkor épült a püspöki jószágkormányzóság épülete – jelentéktlenebb is volt annál, hogy Hornig és általa Rainprecht kormányzó teljes figyelme rá irányuljon. Míg a Feltámadt Üdvözítő-templom a legapróbb részletekig a püs-

³⁵ Jelenleg vörösre színezték.

pök művészeti ízlését tükrözi, addig Lajoskomáromban a templom megformálása során Hornig mellett három építész-tervezővel és a lelkes plébánossal is számolnunk kell.

A fennmaradt levelek alapján Hornig 1899-ben döntött a templomépítés támogatása mellett, Rainprecht Antal kormányzó az év decemberében meg is írta a plébánosnak: „a lajoskomáromi templom jövő - azaz 1900 ik évben meg fog épülni.”³⁶ A tervezéssel Paál Dénes³⁷ királyi főmérnököt bízták meg, terveit Rainprecht Antal 1900. március 14-én prezentálta a püspöknek.³⁸ A mellékelt leveléből kiderül, hogy már kezdetektől fogva egy hosszahajós templommal számoltak, két oldalkiugrással – talán két rövid kereszthajót jelenthetett –, mivel Rainprecht szerint amellet, hogy ez a két oldalkiugrás az „építésnek szebb formát ad”, a teret és a férőhelyszámot is növeli.³⁹ Ebben az első tervváltozatban oldaltornyot terveztek, ami egyben kórusfelfjáróként is szolgált volna. Rainprecht két lefedési formát vázolt fel, egy síkmennyezetes verziót és egy Rabitz-boltozatos megoldást – ez utóbbi esetben a költségek 900 forintos emelkedésével kalkulált. Levele végén felvetette, hogy amennyiben a püspök más megoldást óhajtana – nevezetesen az oldalkiugrások elhagyását, illetve a torony középre helyezését –, akkor az új változatot hamar megcsináltatja Paál főmérnökkel.

Ehhez az első tervhez készült egy költségvetési kiírás is, szintén március 14-én, Paál Dénes aláírásával, ami alapján a Rainprecht-féle tervismertetés kiegészíthető még néhány adattal:⁴⁰ az első változat szerint neogótikus stílusú templom készült, csúcsíves záródású nyílászárókkal. Paál a szentélyt beboltozta, padlóburkolatként cementlapburkolatot szánt, szentélyrekesztőként pedig egy baluszteres korlát szolgált volna. A kórust – mérnöki hozzáállása talán itt érthető tetten – két vasoszlop támasztotta volna alá. A belső egységes szürkésfehér színben határozta meg. Terv nélkül annak minőségét nehéz megállapítani, de a fentiek összegzése alapján egy igen puritán, sablonos templomépület képe rajzolódik ki, amely a historizáló építészeti formát – jelen esetben a neogótikát – csak jelzésértékűen, a nyílászárók formájában

³⁶ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (539. fénykép). Rainprecht Antal levele Konráth Károly plébánoshoz (1899. dec. 18.).

³⁷ Paál Dénes királyi főmérnök az Államépítészeti Hivatal vezetője volt Veszprém vármegyében. Ebben a minőségében elsősorban közutak építéséért és fenntartásáért volt felelős, de építészeti tervpályázati bírálatokban is zsűrizett, így például részt vett a veszprémi vármegyeháza tervpályázatának (1887) bírálatában. Lásd CSISZÁR, 2005. 36. Építészeti munkái kevésbé ismertek, az ő tervei szerint készült a gimnáziumra az emeletráépítés 1893–1897 között. Lásd BRUNNER–GOPCSA, 2016. 29.

³⁸ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (574. fénykép). Rainprecht Antal levele, rövid műleírással, Hornig Károlynak. A tervek nem kerültek elő.

³⁹ Uo.

⁴⁰ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (276–0279. fénykép). Költségvetési kiírás Paál Dénes tervéhez (1900. márc. 14.).

villantotta volna fel. A Paál-féle tervekkel, úgy tűnik, a püspök sem volt elégedett. Négy nappal később szemrevételezte azokat, és feljegyezte: „Rabitz kell”.⁴¹ Emellett minden bizonnyal igényelte egy újabb tervváltozat elkészítését is, fennmaradt ugyanis egy szignálatlan, neogótikus templom fő- és oldalhomlokzati, valamint alaprajzi terve.⁴² (6. kép) A terven egy hosszahajós, csillagboltozatos, homlokzati középtornyos, támpilléres épület látszik, közep-tengelyében a csúcsíves kapu felett háromszög oromzattal, csúcsán keresztvirággal, a homlokzat két szélén egy-egy magas fiáléval. Az oldalhomlokzaton, feltehetően mindkét oldalon egy-egy támpillér által közrefogott, csúcsíves ablak törte volna át a homlokzatot. A terv markáns eleme a torony harangszintjének pártázatszerűen kialakított körüljárója, a háromkaréjos ablakmegoldások, valamint jellegzetesek az oldalhomlokzatok nagy csúcsíves ablakát díszítő, a vállvonalnál derékszögben megtört szemöldökpárkányok is.

A terveken szereplő templom magasra törő vertikálisában és stílusában ugyan eltér a megépült neoromán, inkább horizontálisan szétterülő épülettől, azonban már feltűnik rajta néhány olyan elem, amelyek a ma álló templomon is felfedezhetők. Ilyen a nyolcszögletű sekrestye a szentély déli oldalán, a torony harangszintjének timpanonban záródó szemöldökpárkánya, a lépcsőfeljáró lőrésablakai, de ilyen az oldalhomlokzati terven kissé szervesen az oromzatban megjelenő, tört vonalvezetésű (és látszólag funkciótlan) párkány is, amely a legutóbbi felújításokig a megépült templomon is látható volt. A terv érdekessége, hogy egyértelműen jelzi, valaki belenyúlt az oldalhomlokzat timpanonos oromzatát levágva és alá ügyetlenül a vakárkádsort berajzolva.

Ez a terv egyértelműen egy gyakorlottabb, invenciózusabb kéz munkája, mint Paál főmérnöké. Kérdés, ki tervezhette ezt a változatot – ami minden kétséget kizáróan nem Paál főmérnök első tervváltozata. Ennek megválaszolásához a plébános és a jószágkormányzó közti levelezés segíthet közelebb jutni. A püspök Paál főmérnök terveivel olyannyira nem lehetett megelégedve, hogy április 17-én, tehát egy hónappal később az általa készített három templomtervet átadta Schmahl Henriknek:⁴³ „a készített terveket Schmahl budapesti építész úrnak felülvizsgálatra adva, az azokat nem ajánlotta elfogadásra, nem találta egész helyesbnek. Új terv készítését vállalta magára. Ez kiváló gonddal dolgozza ki, s így csak a jövő hét végére készítheti el [...]”.⁴⁴

⁴¹ Rainprecht 1900. márc. 14-i levele aláírta jegyezte fel Hornig. VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (574. fénykép).

⁴² VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó 1. tervrajz.

⁴³ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (532. fénykép). Rainprecht Antal levele Konráth Károly plébánoshoz (1899. nov. 23.). A levél alján Hornig kézírásával, ceruzával: „a Paál D. főmérnök úr által készített templom terv (3 db) átadatott Schmahl műépítész úrnak 1900. ápril 17. HK”

⁴⁴ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (473. fénykép). Rainprecht Antal levele Konráth Károly plébánoshoz (1900. ápr. 29.). Kihúzás az eredetiben – GZs.

Schmahl Henrik⁴⁵ (1846–1912) hamburgi származású építész 24 évesen, 1868-ban telepedett le Pesten, ahol kezdetben kivitelezőként és segédpallérként dolgozott. 1873-ban már biztosan Ybl alkalmazásában állt, és bő egy évtizeden át, egészen az Operaház 1884. őszi megnyitásáig a neoreneszánsz legnagyobb hazai képviselőjének munkatársa volt. Ybl irodájában kezdett el önállóan tervezni is. Kezdeti munkái, feltehetőleg Ybl hatása alatt, az olasz reneszánsz formavilágában fogantak, majd egyre erőteljesebbé vált nála a német neoreneszánsz hatása. Munkásságáról elmondható, hogy több stílusban kipróbálta magát, sokszor a stílust a feladathoz vagy a megrendelő személyéhez igazítva.⁴⁶ Egyházi megbízásai nem ismertek, az egyetlen, neki tulajdonított és általa szignált mosóci Jézus szíve templom tervét kivéve; a neogótikus stílusú templom kivitelezését azonban már biztosan nem ő végezte.⁴⁷

Vidéki munkái alig ismertek, az egyik legjelentősebb azonban Veszprémhez és Hornig püspökhöz köthető,⁴⁸ az ő tervei alapján épült ki a püspöki jószágkormányzóság épülete 1899 és 1902 között.⁴⁹ A jószágkormányzói palota felépítése a lajoskomáromi templom építésével egy időben zajlott, Schmahl tehát „kéznél volt”, hogy a templomot áttervezze. A Schmahl-féle átdolgozott, illetve újrakészített tervhez is készült egy előméretezés és költségvetés,⁵⁰ amely kezdeti elképzeléseiről is sokat elárul: a hosszahajós, mellékahajóval kiegészített templomon nyolcszögletű huszártorony emelkedett volna, a sekrestyére nyolcszögletű sátoertető, a templomhajóra lapos keresztboltozat került. A Paál Dénes által tervezett karzatot tartó két vasoszlopot elvetette, az előcsarnokba várpalotai kőből faragott oszlopokat tervezett. A költségvetés a homlokzat színezéséről is rendelkezett: Schmahl a homlokzatot „Engelroth” (értse angolvörös) festékekkel színezett fehér mészhabarással kívánta színezni a függőleges és vízszintes hézagok kihúzásával – ami kváderezést sejtet (és megjelenésében a jószágkormányzóság épületére emlékeztethet). A homlokzatot a tervek szerint szobrászmunkák és cementöntvények díszítették volna, ám ezek pontos kinézete nem ismert. A betonpadló is hasonló színben játszott volna vöröses árnyalattal színezett portlandcement simítással. Ez a költségvetés és leírás, amely az épület stílusáról hallgat, nem feleltethető meg a fennmaradt, datá-

⁴⁵ Schmahl Henrik monografikus feldolgozásához lásd KELECSÉNYI, 2020.

⁴⁶ Az észak-itáliai származású Del Medico család palotáját velencei gótikus stílusban építette fel. KELECSÉNYI, 2020. 104–109.

⁴⁷ A templom Schmahl Henrik halála után épült fel. Lásd KELECSÉNYI, 2020. 193.

⁴⁸ Nem tisztázott, honnan ismerte egymást Hornig püspök és a szinte kizárólag Pesten dolgozó építész. Kelecsényi szerint a megbízás mögött személyes kapcsolat állhat. 1902-ben Rainprecht jószágkormányzó és Schmahl már biztosan ismerték egymást, együtt vadásztak Kislődön. Lásd KELECSÉNYI, 2017. 89.

⁴⁹ Az építéstörténethez lásd KELECSÉNYI, 2017. Az épület átadására 1902-ben, Schmahl jelenlétében került sor: *Veszprémi Hírlap* 10 (1902. febr. 9.) 4. Házszentelés.

⁵⁰ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3.csomó (554–559. fényképek). Előméretek Schmahl H. építész úr templomtervéhez Lajos-Komáromba (dátum nélkül).

latlan terveknek, de az elkészült épületnek sem: mellékhajó és huszártorony sincsen. Így a Paál-féle első terv és a fennmaradt neogótikus tervsorozat után – amely építészeti kvalitásai, a részleteiben a megépült templommal, valamint a jószágkormányozóság épületével való hasonlatosságai miatt, megkockáztatjuk, Schmahl terve lehet – ezt egy harmadik tervváltozatnak kell tekintenünk.

Mindenképpen megemlítendő még az a kereszt- és hosszmetsetet mutató tervlap, amely egy egyhajós, lapos, fiókos teknőboltozattal fedett templomhoz készült, ahol nemcsak a nyílások kiosztása, de azok lekerekítetté vált formája is megegyezik a ma is álló épületével, mint ahogy az ablakok által közrefogott timpanonos, kúszólevéllel díszített képszék is látható már.⁵¹

Nem lehet rekonstruálni, kinek az invenciója nyomán lett a neogótikus, középtornyos templomból neoromán, oldaltornyos épület⁵² – elképzelhető, ismerve Hornig román kor iránti érdeklődését, hogy az ő sugallatára történt. Schmahl életművét áttekintve azonban, noha otthonosan mozgott a legkülönbözőbb stílusokban, szabadon keverve azokat, egy neoromán épület kuriózumnak tekinthető. Egyetlen ismert templomterve, a mosóci Szentháromság-templomé⁵³ gótizáló épületet mutat. A stílusbeli különbségek ellenére a mosóci terv több pontban emlékeztet a lajoskomáromi templomra: a harangtornyot Schmahl itt is oldalra helyezte, amelyet mindkét helyszínen magas, karcsú, tört vonalú gúlasisak fed. Mindkét épületnél⁵⁴ a főhomlokzati nézet térben megmozgatott, a timpanonnal hangsúlyozott kapuépítmény felett emelkedik az előcsarnok szintén háromszögoromzattal lezárt tömbje, benne hármas nyílással – mint ahogy Lajoskomáromban is, majd hátrébb ugratva a hajó szintén háromszög-oromzatos tömbje magasodik. Sajnos a rossz minőségű, csak a főhomlokzatot mutató terv alapján nem lehet további megfigyeléseket tenni, az épület pedig a tervhez képest jelentős módosításokkal készült el, és már nem Schmahl művezetésével.⁵⁵ Lajoskomáromban azonban bizonyosnak tűnik, hogy a templom az ő tervei szerint kezdett el épülni: nemcsak Melocco Lajos szállított Schmahl kérésére⁵⁶ 210 zsák portlandcementet Lajoskomáromba, hanem az 1901 nyarán folyó boltozási munkák mestere, Sztankó István rabbitos is több ízben szeretett volna a tervező Schmahlal a helyszínen egyeztetni.⁵⁷

⁵¹ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (203. fénykép). A terv érdekessége, hogy német nyelvű beírásokat tartalmaz. Tekintve, hogy Schmahl német anyanyelvű volt, elképzelhető, hogy a terv tőle származik.

⁵² Megjegyzendő, a Paál-féle első tervváltozat oldaltoronnyal készült.

⁵³ A tervet közli: KELECSÉNYI, 2020. 193. A tervet a Szlovák Nemzeti Könyvtár őrzi.

⁵⁴ Mosócon a megépült templom homlokzati nézete a tervhez képest leegyszerűsödött, a terven látható homlokzati tagoltsága és mozgalmassága egy síkban tartott oromzatos homlokzattá szelídült.

⁵⁵ A templom Schmahl halála után egy évvel készült el.

⁵⁶ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (150. fénykép). Melocco Lajos számlája (1901. ápr. 30.).

⁵⁷ 1901. jún. 19-én Sztankó arról tájékoztatta Rainprechtet, hogy Schmahlal sürgős megbeszéltnivalója lenne, és megkérte őt, hogy a következő vasárnap utazzon Lajoskomáromba. Amennyiben Schmahl

A templom alapkövét 1900. június 13-án tették le, és az építkezés gyors ütemben haladt. Az év októberére az épület alapfalai már álltak,⁵⁸ a kereszt egy kis ünnepség keretében került fel a templom tornyára. A kivitelezési munkákért a zirci Szemmelweis Rezső felelt,⁵⁹ aki azonban ennél nagyobb ambíciókat dédelgetett, és már az első, Paál-féle templomtervek készítésekor felajánlotta a püspöknek, hogy Paál alaprajzai nyomán véglegesíti azokat.⁶⁰ Ha a tervezést végül nem is, de a kivitelezést elnyerte. Akármennyire is szeretett volna azonban bizonyítani, a püspökséggel való viszonya az építkezés alatt végletesen megromlott, és pereskedésbe torkollott. A plébános Rainprecht jószágigazgatónál tett panaszában,⁶¹ 1901 júniusában jelezte, hogy Szemmelweis az ablakokat 4-5 téglasorral feljebb rakatta. A jószágigazgató Szemmelweishez címzett levelében már 1,20 méteres eltérés szerepel,⁶² aminek következtében Rainprecht szerint egészen új boltozati rajzot kellett készíteni.⁶³

Nemcsak az ablakokkal, hanem a berendezéssel is akadtak gondok, valamint szerkezeti problémák is felléptek. A faberendezés – a szószék, az oltár és a padok – elkészítése eredetileg Szemmelweis feladatai közé tartozott.⁶⁴ Fennmaradt egy általa szignált szószékterv⁶⁵, – ami azonban alapjaiban eltér a meglévő szószéktől. Míg Szemmelweis tervén az igen magas szószékkosár oldalát virágmotívumok által közrefogott háromkaréjos vakárkádok díszítik, addig a meglévő szószék kosarán oszlopos, félköríves vakárkádok futnak

nem szándékozna lejönni, Sztankó maga utazna Veszprémbe: „azon esetben ha az Építész Úr nem szándékozna eljönni, úgy kérem táviratilag értesíteni és én magam fogok Veszprémbe jönni.” VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (348. fénykép). Sztankó István levele Rainprecht Antalhoz (1901. jún. 19.) Egy hónappal később Sztankó jelentette a jószágkormányzónak, miszerint járt „Schmahl Építész Úrnál is a felirati táblák részlet rajza miat”, valamint kérte Rainprechtet, amikor lejön Lajoskomáromba az elkészült munkát átvenni, hozza magával Schmahl is. VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (354. fénykép). Sztankó István levele Rainprecht Antalhoz (1901. aug. 14.). A plébános még 1900 októberében szerette volna, ha Schmahl a helyszínre kilátogat. VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (463. fénykép). Konráth Károly levele Rainprecht Antalhoz (1900. okt. 16.).

⁵⁸ *Veszprémi Hírlap* 8 (1900. okt. 21.) 6. Lélekemelő ünnepély.

⁵⁹ Szemmelweis Rezső munkásságáról keveset tudni. Jellemzően kivitelezőként dolgozott, de pár önálló építészeti munkája is ismert. Készített tervet a pápai Varasdy-ház emeletráépítésére, valamint részt vett a zirci Erzsébet Kórház építésében. Lásd *Budapesti Hírlap* 20 (1900. márc. 11.) 13. A zirci Erzsébet Kórház felavatása

⁶⁰ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (292. fénykép). Szemmelweis Rezső levele Rainprecht Antalhoz (1900. jan[?] 12.).

⁶¹ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (364. fénykép). Konráth Károly levele Rainprecht Antalhoz (1901. jún. 9.).

⁶² VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (561. fénykép). Rainprecht Antal levele Szemmelweis Rezsőhöz (1901.).

⁶³ A hibák kijavítására szept. 15-ig adott Rainprecht haladékokat. VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (304. fénykép).

⁶⁴ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (454. fénykép). Konráth Károly levele Rainprecht Antalhoz (1900. dec. 17.).

⁶⁵ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (204. fénykép).

körbe. A templom berendezése, a főoltár építménye, a lourdes-i Mária-oltár, a szószék és a keresztelőmedence egységes megjelenésű, az épület stílusához igazodva neoromán-eklektikus jellegű. A főoltár menzájának oldalán Schmidt János oltárkészítő réztáblája látható. A Szemmelweis és a Schmidt cég közti munkamegosztás nem ismert, a jó hírű, stílhű oltárokat és egyéb templomi tárgyakat gyártó pesti cég⁶⁶ valószínűleg nemcsak a kivitelezésben, hanem a tervezésben is részt vett, és a berendezés inkább tekinthető a Schmidt cég munkájának, semmint a kivitelező Szemmelweis alkotásának. Ezt a plébános szavai is alátámasztják, aki 1901. szeptember 13-án tudósította a jászág-kormányzót, hogy Schmidt oltárépítő az oltár, a szószék és a keresztelőmedence munkálataival elkészült.⁶⁷ A padokat az eredeti megegyezés szerint Szemmelweis készítette el, ám a plébános panaszát⁶⁸ a templom átadása előtt két nappal, november 25-én a településre érkező uradalmi számvevő is megerősítette: „ezek[padok] a mostani állapotukban el nem fogadhatók, miután azok kivitele kritikán aluli, célszerűtlenek és formátlanok”.⁶⁹ A padok mellett hibát találtak a főbejárathoz vezető betonlépcsők kivitelében és a főbejárat ajtajának tokszerkezetében, a harangláb pedig harangozáskor erősen ingott. A tető nem sokkal az átadás után beázott és cserére szorult.⁷⁰ A hibák kijavítása 1904 folyamán zajlott.

Az oltár, az oltárkép, a szószék és az egyik harang a püspök költségén készült, a padok és az orgona megépítésének terhét a híveknek kellett viselni.⁷¹ Az orgonát az Angster-gyárból készültek megrendelni,⁷² a két vörösmárvány szenteltvíztartó pedig Velti Ferenc kőfaragó munkája.⁷³ A templom titulását

⁶⁶ Schmidt budapesti cége a századforduló egyik legnagyobb oltárépítő műhelye volt. Az ő tervei szerint és kivitelezésében készült a máriaremetei templom neogótikus oltára (1899), az aradi minorita templom Szent Erzsébet-oltára (1904), a véneki templom főoltára (1906), a zirci kórház neoromán Jézus Szent Szíve-oltára (1900) és a szári plébániatemplom neoreneszánsz Jézus szíve- és Mária-oltára is. Hirdetése szerint oltárok, szószékek, szentsírok és egyéb templomi berendezések modorhű elkészítését vállalta. A gyertyatartókhoz lásd VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (327–338. fényképek).

⁶⁷ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (342. fénykép). Konráth Károly levele Rainprecht Antalhoz (1901. szept. 13.).

⁶⁸ Konráth Károly Rainprecht Antalhoz írt levelében teljesen elhibázott padokról beszél (1901. okt. 29.). VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (565. fénykép).

⁶⁹ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (208–209. fényképek). Rosch Ödön uradalmi számvevő jelentése (1901. nov. 25.). A padokat a templom átadása után kidobták.

⁷⁰ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (205–206. fényképek). Rosch Ödön uradalmi számvevő jelentése (1902. nov. 26.).

⁷¹ Konráth Károly Rainprecht Antalhoz írt levelének hátulján, Rainprecht válaszában olvasható, mely berendezési tárgyakat kívánta finanszírozni a püspök (1900. dec. 17.). VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (454–456. fényképek). Két harangot Tóth Árpád veszprémi harangöntő készített. Számlája (1901. júl. 7.): VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (721. fénykép).

⁷² VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (439–440. fényképek). Lorenz Ritter levele az Angster-orgona ügyében (1901. febr. 9.).

⁷³ Számlája (1901. dec. 8.): VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (731. fénykép).

– Borromei Szent Károly – az építkezést lehetővé tévő püspök iránti tiszteletből a plébános kezdeményezte.⁷⁴ A szentet ábrázoló oltárképét Hornig kedvelt festőjével, Steiner Rezsővel készítette el. Az oltárkép vonaton, 1901 szeptemberében érkezett meg Lajoskomáromba.⁷⁵ A templomot 1901. november 27-én Rédey Gyula apátkanonok szentelte fel.⁷⁶ Kifestése, ami már ekkor tervben volt, csak pár évvel később készült el.⁷⁷ Az épületet 1943-ban, majd 2000-ben is felújították, amelyek során sajnálatos módon jellegzetes, tört ívű vakolatdíszait nem rekonstruálták, a belsőben pedig teljes – az épület karakteréhez nem illeszkedő – burkolatcserét végeztek. Mindezekről eltekintve az épület máig őrzi egységes, historizáló megjelenését és berendezését. (7. kép)

Farkasgyepű – Sárlos Boldogasszony-templom

A Városlódtól északra található egyutcás kis falu, Farkasgyepű a veszprémi püspökség birtoka és egyben Hornig Károly püspök kedvelt pihenőhelye volt. Jelentősebb fejlesztése is a főpásztorhoz köthető: a korabeli sajtóban a püspök *Tusculanum*aként emlegetett⁷⁸ településen iskolát, 1889–1890 folyamán pedig Wojta Adolf építésszel főerdészi lakot emeltetett,⁷⁹ amely püspöki vadászlakként is szolgált. A szintén általa építtetett kápolnáról szóló kevés, jellemzően helytörténeti irodalomban Wojta szerepel a kápolna tervezőjeként, ami farkasgyepűi „előéletét” tekintve érthető gondolatnak látszik, azonban ezt semmilyen írásos bizonyíték nem támasztja alá. Sőt, Wojta önéletrajza sem szól a kápolna építéséről. Visszaemlékezéseiben az erdészházat megemlíti – „ami 1890. évben el is készült a püspök nagy meglepődésére” –, ám a templomot nem.⁸⁰ A Wojta-tervezés ellen szól a *Népszava* 1908. június 20-i számában *A papok hazafisága* címmel megjelent kis írás is, amiben az ismeretlen, ám jól értesült szerző éles kirohanást intézett a püspök ellen, miszerint: „Van pénz az építésére bőven, hát ne panaszkodják az uristen, hogy Farkasgyepűn nem kap becsületes kvártélyt. A veszprémi püspök gazdag, van a kápolnára költség és ha már van, hát ezzel a pénzzel a magyar építőipart kell támogatni, ugy-e? A püspök ur mégis H. Pascher gráci céget

⁷⁴ VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (454. fénykép). Konráth Károly levele Rainprecht Antalhoz (1900. dec. 17.).

⁷⁵ Számlája (1901. júl. 10.): VFL I.4.d.1.17. doboz 3. csomó (724. fénykép), illetve VFL I.4.d.1. 17. doboz 3. csomó (342. fénykép). Konráth Károly levele Rainprecht Antalhoz (1901. szept. 13.).

⁷⁶ *Veszprémi Hírlap* 9 (1901. dec. 1.) 3. A lajoskomáromi templomszentelés.

⁷⁷ Iratanyag a kifestéssel kapcsolatban eddig nem került elő.

⁷⁸ *Pápai Független Újság* 1 (1893. okt. 8.) 6.

⁷⁹ HUDI, 2012. 11.

⁸⁰ HUDI, 2012. 212–213.

bizta meg a kápolna tervezésével, ami azt jelenti, hogy fügét mutatott a magyar építészeknek és *osztrák cég zsebébe tömi a magyar pénzt*. Ilyen a papok hazafisága.”⁸¹ (8–9. kép)

A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár Farkasgyepűre vonatkozó igen tetemes⁸² iratcsomóját átnézve a korábbi sejtés beigazolódni látszik. Nem Woyta, hanem egy bizonyos Hans Pascher tervezte a templomot; a levéltárban fellelhető összes tervet, a legapróbb berendezési tárgy tervét is „*Hans Pascher, Grazer Stadtbaumeister és Architekt*” – azaz Grác városi építőmester és építész szignálta. (10. kép)

Pascher a ma Burgenlandhoz tartozó Szentmargitbányán született 1858-ban.⁸³ Iskoláit még Pascher Jánosként Sopronban végezte, az Állami Főreáliskola tanulói között találjuk meg a nevét 1871–72-ben, 1875-re kilépett az iskolából,⁸⁴ majd 1902-ben magyar állampolgárságáról is lemondott.⁸⁵ Magyarországi építőtevékenysége nem ismert, egy rövid, szintén 1902-es újságcikk az akkor 25 éves építőmesteri munkásságát ünneplő Pascher kapcsán arról tudósít, hogy „Annak idején Pascher vezette a soproni takaré és kölcsönegylet, az evangélikus népiskola építkezéseit.”⁸⁶ Ezenkívül semmilyen más magyarországi munkája, Farkasgyepűt leszámítva, nem ismert.

Pascher a középiskolát már Bécsben, az építőipari és gépészeti iskolában végezte, majd a Bécsi Képzőművészeti Egyetemen a korszak legjelentősebb historizáló építésznél, Friedrich von Schmidtnél tanult,⁸⁷ amely időszak konzervatív építészeti gondolkodására erős hatással volt, még ha a von Schmidt által preferált neogótikus formanyelvtől el is távolodott. 1884-ben Grácba költözött, a seckauai (ma Graz-Seckau) egyházmegye építésze lett, ahol a főépítész, Robert Mikovics 1894-es hirtelen bekövetkezett halála után ő lett az egyházmegye vezető építésze.⁸⁸ Működése így jellemzően Stájerországra és

⁸¹ *Népszava* 36 (1908. jún. 20.) 6. A papok hazafisága. (Kurziválások az eredetiben – GZs.)

⁸² Az iratanyag nem Farkasgyepű alatt, hanem a veszprémi székesegyházhoz tartozó iratcsomóban található meg a VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomóban.

⁸³ Rövid életútjához lásd *Grazer Volksblatt. Abend-Ausgabe* 35 (1902. júl. 7.) 1–2. Tagesbericht. Ehrung des Architekten Herrn Hans Pascher.

⁸⁴ Lásd *Értesítő* 1871., 1872. és 1875. évek. Nem volt különösebben jó tanuló, ám szabadkézi rajzban már ekkor is kitűnt. *Vö. Értesítő* 1872. 62.

⁸⁵ „Az állampolgári kötelekből belügyminiszteri engedéllyel kiléptek: [...] Pascher János szentmargittai illetőségű gráci építőmester családjával.” *Sopron* 32 (1902. máj. 24.) 3.

⁸⁶ *Sopron* 32 (1902. júl. 20.) 3. Egy sopronmegyei származású építész ünneplése Grácban. A Soproni Takaré és Kölcsön Egylet historizáló székháza (Várkerület 65.) 1884-ben épült, tervezője Hofer Otto. Lásd FEKETE, 2021. 64.

⁸⁷ Lásd *Grazer Volksblatt. Abend-Ausgabe* 35 (1902. júl. 7.) 1–2. Tagesbericht. Ehrung des Architekten Herrn Hans Pascher. Friedrich von Schmidt (1825–1891) 1859-től tanított a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti szakosztályán. A védnöksége alatt létrejött Wiener Bauhütte önképzőkörben a hallgatókkal középkori épületek felmérést végeztek el. 1862-től a Stephansdom helyreállítási munkálatait irányította.

⁸⁸ Pascher szlovén kutatója Franci Lazarini. *Vö. LAZARINI, 2011. 828.* (A letöltés ideje: 2024. jan. 19.)

az egykori lavanti egyházmegye (ma nagyrészt a maribori egyházmegye fedi le) területére esik. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából 1937-ben a *Salzburger Chronik*ban egy rövid méltatás jelent meg az építésről, amely ugyan munkáit nem sorolja fel, de több mint 100 templom és kápolna tervezését, illetve renoválását köti a nevéhez,⁸⁹ és csak Grácban 42 templom építésével hozza kapcsolatba.

A teljesség igénye nélkül, ő tervezte a tanzenbergi neoromán kolostor-templomot (1906–1910), a ljubljanai Páduai Szent Antal-templomot és a gráci Szent József-templomot (1903–1908). Jelentősebb renoválási munkái közt mindenképp megemlíthető a heiligenbluti gótikus Szent Vince-plébániatemplom restaurálása 1907 körül.⁹⁰ Jelentős életművét áttekintve feltűnő, hogy templomai a legnagyobb számban neoreneszánsz, ritkábban neoromán stílusban épültek, neogótikus templomot alig, jellemzően csak restaurálási munkái közt találunk.⁹¹ Ez a markáns eltolódás a neoreneszánsz felé Johann Grausnak, a seckau egyházmegye Keresztény Művészeti Egylet teológus-pap főmunkatársának a hatása lehet, aki az 1880-as években a reneszánsz művészetet kutatva, annak hatása alá kerülve az egyházmegye ízlését is formálta.⁹²

Pascher kevés neogótikus munkája ellenére annak formanyelve nem volt ismeretlen számára, pályáját is egy neogótikus épülettel indította, Friedrich von Schmidt mellett a bécsi városháza építésén dolgozott.⁹³ Nem tudni, hogy pontosan ki révén, milyen utakon irányult Hornig figyelme a Grácban élő Pascherre, de minden bizonnyal nem tévedünk, ha egyházi vonalon kell keresnünk a megoldást. Pascher nem távmunkában dolgozott, a helyszínen is járt többször. Részletes költségelszámolása⁹⁴ szerint 1907. szeptember 29-én, 1908. március 12-én és még ugyanebben az évben október 13-án is járt Farkasgyepűn. Igencsak precíz elszámolásában a gyorsvonati pótdíj költségét is felszámolta.

Első körben két eltérő tervváltozatot nyújtott be az épületre 1907 augusztusában (tehát még a helyszín személyes megtekintése előtt). Mindkét változathoz alaprajz, hossz- és keresztmetszeti rajz, főhomlokzati és hátsó homlokzati nézet, valamint a két oldalhomlokzat rajza tartozott 1:200-as kivitelenben.⁹⁵ Sajnos ezek a tervváltozatok nem maradtak fenn, vagy még lappanganak. Készített egy harmadik tervváltozatot is – az elszámolás szerint 1908 augusz-

⁸⁹ *Salzburger Chronik* 73 (1937. jún. 21.) 5. Kirchenarchitekt Hans Pascher.

⁹⁰ Munkáihoz lásd *Grazer Volksblatt* 40 (1907. ápr. 14.) 5. Dem Meister vollste Anerkennung.

⁹¹ A kivételek sorában meg kell említenünk a stájerországi Weißkirchen plébániatemplomának neogótikus átalakítását (1903–04), vagy a szintén stájerországi Zeltweg neogótikus plébániatemplomát (1904–06).

⁹² LAZARINI, 2011. 828. (A letöltés ideje: 2024. jan. 19.)

⁹³ *Salzburger Chronik* 73 (1937. jún. 21.) 5. Kirchenarchitekt Hans Pascher. A bécsi városháza építése 1872 és 1883 között zajlott.

⁹⁴ VFL I.4.d.1. 13. doboz 1 csomó 61. Pascher elszámolása. [Rechnung...] (1909. szept. 9.).

⁹⁵ Uo.

tusában –, amibe beépítette a püspök kívánságait.⁹⁶ Ez a tervcsomag alaprajzból, főhomlokzati és oldalhomlokzati rajzokból állt, és már kiviteli tervként értendő. A fennmaradt iratokból és tervekből nem lehet megállapítani, miben különbözhettek az egyes változatok, és milyen kívánságai voltak Hornignak. Pascher munkásságát tekintve elképzelhető, hogy az egyik terv talán neoreneszánsz stílusú lehetett – ez viszont Hornig ízlésétől állhatott távol.

A levéltárban fennmaradt, nem teljes tervsorozat lapjai 1907 őszén, szeptember-október folyamán készültek, és egy-két apróságtól eltekintve a megépült neogótikus kápolnát mutatják. A legfeltűnőbb különbség a megvalósult állapothoz képest, hogy a sekrestye a tervek nagy részén még a szentély nyugati oldalán van.⁹⁷ Áthelyezése lehetett akár Hornig kívánsága, és történhetett praktikussági okokból is, hiszen a püspöki vadászkastély a kápolnától délkeletre áll. A magas teraszon fekvő sekrestyétől egykor lépcső vezetett a vadászlak felé.⁹⁸ Szintén jelentős különbség, hogy Pascher láthatóan egy vakolt épülettel számolt, és csak az épület sarkainál alkalmazott volna kőarmírozást. A püspök veszprémi sírkápolnája kapcsán hasonló változást figyelhetünk meg: a Kesselbauer építész által javasolt vakolt épület helyett nyerskő falaztú templomot emeltek.

Pascher a tervek elfogadása után minden szakágnak – kőművesnek, kőfaragóknak, asztalosoknak, ácsnak – elkészítette az összes szükséges részletrajzot 1:50, 1:20, 1:25 és 1:10 méreteken, illetve ahol szükséges volt, ott életnagyságban; sőt a villámhárító és a csigalépcső tervét – amit a Schlick-gyár gyártott le – is ő szállította. 40 darab tervet küldött meg eredetiben vagy másolatban, ezenkívül 60 darab korabeli fénymásolatot is átadott.⁹⁹ Rajzainak csak egy kis töredéke maradt fenn.

A gráci építész megbízása nemcsak az épületre szólt, a teljes berendezésért is ő felelt.¹⁰⁰ Látványosak az épület nyílászárói és leginkább dúsan burjánzó, indaszerű vasalatai, amelyek Pascher egyéb épületein is feltűnnek.¹⁰¹ Az sekrestyeszekrényt és az oltárépitményt tervei alapján Polonyi Viktor¹⁰² veszprémi asztalosmester kivitelezte, azonban az oltárkép megrendelését és elkészíttetését Hornig nem bízta rá, a Mária és Erzsébet találkozását ábrázoló oltárképet

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Egy datálatlan, csak a szentélyt mutató terven a sekrestye már a helyén, a szentély keleti oldalán látható. VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 27. tervrajz.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ A német Lichtpause szó szerint fénymásolatot jelent. A 20. század elején is alkalmazott eljárás során a másolatkészítés speciális papírra a napsugarak segítségével történt.

¹⁰⁰ A fennmaradt tervanyagban találunk Pascher által szignált tervet az áldoztató rácshoz, az örökmécseshez, a sekrestyeharanghoz, de még a szenteltvíztartóhoz is. Nemcsak a padok rajzát (1:10-es méretben), hanem azok kiosztási tervét is megküldte.

¹⁰¹ Az összes ajtó, valamint a padok kivitelezője Weisz Antal városlődi asztalos volt, az ajtók és a padok 1908–1909 folyamán készültek. Elszámlásai: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 42/1–4.

¹⁰² Az oltár terve és Polonyi elszámlása: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 52.

Steiner Rezsőtől rendelte meg.¹⁰³ Pascher igen komplex szolgáltatást nyújtott: a tervezés mellett minden részt vevő mester kiviteli tervét és költségvetését is átnézte, és az ő feladata volt a beérkezett számlák felülvizsgálata is.

Bizonyos mesterek is általa jutatottak megbízáshoz. Ferdinand Haugeneder gráci kőfaragómester 1908 márciusában 115 darabban indította el Grácból a kápolnához készült kőkeretes, mérműves ablakokat, konzolokat és egyéb kőfaragványokat – a kövek a stájerországi Aflenz máig működő homokkőbányájából származnak. Pascher – jelentése szerint – az elküldendő kőfaragványokat személyesen ellenőrizte és hagyta jóvá.¹⁰⁴ A kápolna Monier-féle vasbeton szerkezetű keresztboltozatait valószínűleg szintén Pascher közvetítésével a bécsi Adolf Baron Pittel betonépítészeti cég készítette.¹⁰⁵

Visszaulva a *Népszava* cikkére, az ismeretlen szerző annyiban nem tévedett, hogy a tervező – igaz, magyarországi születésű, de – gráci illetőségű volt, ám az építkezésben részt vevő mesterek nagy része magyar: a kőanyagot helyben bányászták, a falazótégla az Esterházyak devecseri uradalmából és a sümegi Első Mész és Téglagyárból került ki.¹⁰⁶ Sőt, az építkezés „gazdaságosságára” jellemző, hogy Veszprémből, a „nagy templomból kibontott avult kövekből”¹⁰⁷ is került valamennyi Farkasgyepűre lépcsők és ajtószárak formájában. A Farkasgyepűn dolgozó mesterek nagy részének a neve ismerősen csenghet, a Hornighoz köthető építkezéseken rendre felbukkannak. A templomot eternitpalával fedték¹⁰⁸ – mint már a Károly-templomot és a székesegyházat is. Az egykori szürke alapon vörös mintás tetőfedés mára már nincs meg. Róth Miksa is újabb megbízásnak örülhetett, számlája¹⁰⁹ szerint az összes üvegablakot ő szállította. A szentélyben lévő négy ornamentális-nonfiguratív, bordúrral, szellőzőnyílással ellátott ablak, valamint a hajó hat geometrikus mintázatú ablaka szerencsés módon máig megvan. Ezekon kívül egy geometrikus mintázatú sekrestyeablakból, három fehér üvegezésű lépcsőházi ablakból és két toronyablakból állt a megbízása. (11. kép)

Az építkezés gyorsan haladt. Kivitelezője a Károly-templomot is jegyző Horváth Sándor építőmester volt.¹¹⁰ 1907-ben már álltak a falak, 1908 nyarán a tetőszerkezet készült¹¹¹, s az év decemberében a villámhárítót is felszerelték

¹⁰³ Steiner Rezső elszámolása és postai feladóvévénye: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 51.

¹⁰⁴ A Haugeneder cég iratai: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 30/1–3.

¹⁰⁵ Adolf Baron Pittel elszámolása és levelei: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 43.

¹⁰⁶ Számláikat lásd VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 33/1–4.

¹⁰⁷ VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 30/6. A székesegyházról van szó, amelynek felújítása a farkasgyepűi templom építésével egy időben zajlott.

¹⁰⁸ A napszámban végzett munka 1908 októberére készen volt. Az Eternit Művek elszámolása: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 45.

¹⁰⁹ Pascher ellenőrizte Róth Miksa elszámolását is: VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 50.

¹¹⁰ Lásd hozzá például Horváth Sándor építési elszámolását 1909. jan. 11-ről. VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 28/1–22.

¹¹¹ VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 29/2–3.

a toronyra.¹¹² 1909 júliusában Szabady Endre kifestette az arany alapú Hornig-címet.¹¹³ A templom 1909-ben készült el, felszentelését 1909. július 1-jén maga a püspök végezte.¹¹⁴ A nyerskő falazatú egyhajós, neogótikus, támpilléres templom a településen átvezető főútra merőlegesen áll, megközelítőleg észak–déli tengelyű. Homlokzati tornyos főbejárata északon nyílik, a kapuzat csúcsíves szemöldökmezőjében a festett Hornig-címerrel. Mindkét oldalfalát magas, keskeny, mérműves, csúcsíves záródású ablakok törik át. Szentélye sokszögzáródású.

Az építése óta eltelt években a templom képe keveset változott, berendezésével együtt máig Hans Pascher építészeti szemléletét tükrözi. Vörös mintázatu palatetejét időközben jellegtelen, az épület stílusához nem illeszkedő szürke bádogra és cserépre cserélték. De talán még fájóbb pont az egykori díszítőfestés eltüntetése. Archív fotón a szentélyt kvádermintás díszítőfestés borítja, míg a hajóban és az előcsarnokban kékesszürke műmárványozás és a zöldes-barnás keretminta tűnik elő a fehér meszelés alól. A díszítőfestés helyreállításával a Pascher- (és Hornig-) féle építészeti egység és térélmény teljes egészében helyreállítható lenne.

Hornig Károly püspök templomépítkezései közül jelen tanulmány keretein belül csak a három, korabeli cikkekben is nevesített templommal tudunk foglalkozni, a többi épületnek még csak azonosítása kezdődött el. Mindhárom templom historizáló, tehát történeti, jelen esetben középkori stílusokban épült, ami vélhetően Hornig püspök kérése lehetett. A korszakban már előretörő századfordulós stílusirányzatok (szecesszió, Jugendstil stb.) még a berendezésekben – mint például kapuzat, rácsok – sem jelennek meg. Kivételként Róth Miksa farkasgyepűi ablakai említhetők, itt az üvegablakok stilizált növényi mintái már-már szecesszióba hajlanak. Mindhárom templom a kései historizálás markáns, jó színvonalú emléke, ahol egy-két kevésbé szerencsés átalakítástól, valamint hiánytól eltekintve a historizáló berendezés és enteriőr is örömteli módon máig megmaradt. E templomok egyike sem műemlék, pedig építészeti és belsőépítészeti értékeiket tekintve méltók lennének a védelemre és a megőrzésre.

Felhasznált források és irodalom

BFL = Budapest Főváros Levéltára, Budapest

XV.17.d. = Gyűjtemények, Tervtár, Budapest (székes)főváros tervei

¹¹² VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 29/1.

¹¹³ VFL I.4.d.1. 13. doboz 1. csomó 55. A címet a legutóbbi felújítás során nem túl szerencsés módon átfestették.

¹¹⁴ *Veszprémi Hírlap* 17 (1909. júl. 4.) 4–5. Templommegáldás és bérmlás.

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém

I.4.d.1. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei építési hivatal iratai, Vegyes iratok, tervrajzok, I. sorozat

Értesítő 1871. = Szab. kir. Sopron városi hitfelekezeti jelleg nélküli Főreál-Tanodájának negyedik évi értesítője az 1871/2 tanévről. Sopron, 1872.

Értesítő 1872. = SALAMIN Leo (szerk.): Szab. kir. Sopron városi vallás felekezeti jelleg nélküli Főreál-Tanodájának ötödik évi értesítője 1872/3. Sopron, 1873.

Értesítő 1875. = SALAMIN Leo (szerk.): A soproni magyar kir. állami Főreáltanoda első évi értesítője 1875/6. Sopron, 1876.

ÁDÁM, 1907. = ÁDÁM Iván: Van új templomunk. *Veszprémi Hírlap* 15 (1907. okt. 13.) 2–3.

BRUNNER–GOPCSA, 2016. = BRUNNER Attila – GOPCSA Katalin: Veszprém város építészete a „hosszú” 19. században. Székesfehérvár, 2016. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 5.)

CSISZÁR, 2005. = CSISZÁR Miklósné: *Pillanatképek a 19. századi Veszprémből. Veszprém, 2005.*

DORNYAY, 1917a. = DORNYAY Béla: A veszprémi Károly-templom. *Veszprémi Hírlap* 25 (1917. febr. 25.) 2–3.

DORNYAY, 1917b. = DORNYAY Béla: A veszprémi Károly-templom. *Veszprémi Hírlap* 25 (1917. márc. 4.) 1–3.

FEKETE, 2021. = FEKETE Szilárd: Sopron historizáló arca – a Lenck-villa. *Soproni Szemle* 75 (2021/1) 61–76.

HUDI, 2012. = HUDI József: *Voyta Adolf visszaemlékezései*. Pápa, 2021.

KELECSÉNYI, 2017. = KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: A veszprémi Jóságkormányzóság, a mai megyei könyvtár épülete. *Veszprémi Szemle* 45 (2017/2) 87–98.

KELECSÉNYI, 2020. = KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: *Schmahl Henrik*. Bp., 2020. (Az építészet mesterei.)

LAZARINI, 2011. = Arhitekt Hans Pascher in cerkvena arhitektura poznega historizma na Slovenskem Štajerskem. *Studia Historica Slovenica* 11 (2011/2–3). 807–828. http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si/sites/default/files/shs2011-2-3_tisk2.pdf (A letöltés ideje: 2024. május 8.)

NAGY, 2017. = NAGY Balázs Vince: A veszprémi Feltámadt Üdvözítőről elnevezett templom építésének története. *Veszprémi Szemle* 19 (2017/2) 48–60.

VARGA, 2017. = VARGA Tibor László: Báró Hornig Károly bíbornok, veszprémi püspök halála, temetése és végrendelkezése. *Veszprémi Szemle* 19 (2017/2) 36–47.

Churches built by bishop Károly Hornig

Bishop Károly Hornig was leading the Veszprém diocese for nearly thirty years. During this period he conducted an extensive Maecenas and construction activity which was not limited to his episcopal seat and the diocese but extended beyond the limits of the diocese. A complete list of the churches built with his support is still being compiled. This study focuses on three buildings mentioned in the bishop's last will. The Risen Savior church in Veszprém (1903–1907) also acted as the sepulchre of the Hornig family, therefore its construction enjoyed the exceptional attention of the bishop. He specified both the neo-Romanesque Byzantine style and the fine details of the interior decoration. The neo-Romanesque building of the St. Charles Borromeo church in Lajoskomárom (1899–1901) went through a number of architect changes and style changes. Its main architect was thought to be Henrik Schmahl from Budapest, the designer of the Brudern-house who was at that time working on the stewardship palace in Veszprém by appointment with the bishop. The architect of the neo-Gothic church of Farkasgyepü (1907–1909), also known as the Tusculanum of bishop Hornig, was supposed to be Adolf Wojta, the architect of the forester's house. However, according to the archival data, the clues lead much farther, all the way to Graz. Hans Pascher, originating from Burgenland, was the most significant church architect of the Graz-Seckau diocese in the 20th century. He must have got into bishop Hornig's focus due to his ecclesiastical relations, and the bishop entrusted him with the planning of the Farkasgyepü church and its complete interior. What the three churches have in common is that all of them are typical, high standard memories of the late historicization; apart from a few unfortunate modifications, all the three were preserved with their historicizing interior. Despite their artistic values, these buildings are not historically protected.

1. A veszprémi Feltámadt Üdvözítő templom északkelet felől
(Fotó: F. Tóth Gábor, MÉM MDK)

2. A templom dél felől
(Fotó: F. Tóth Gábor, MÉM MDK)

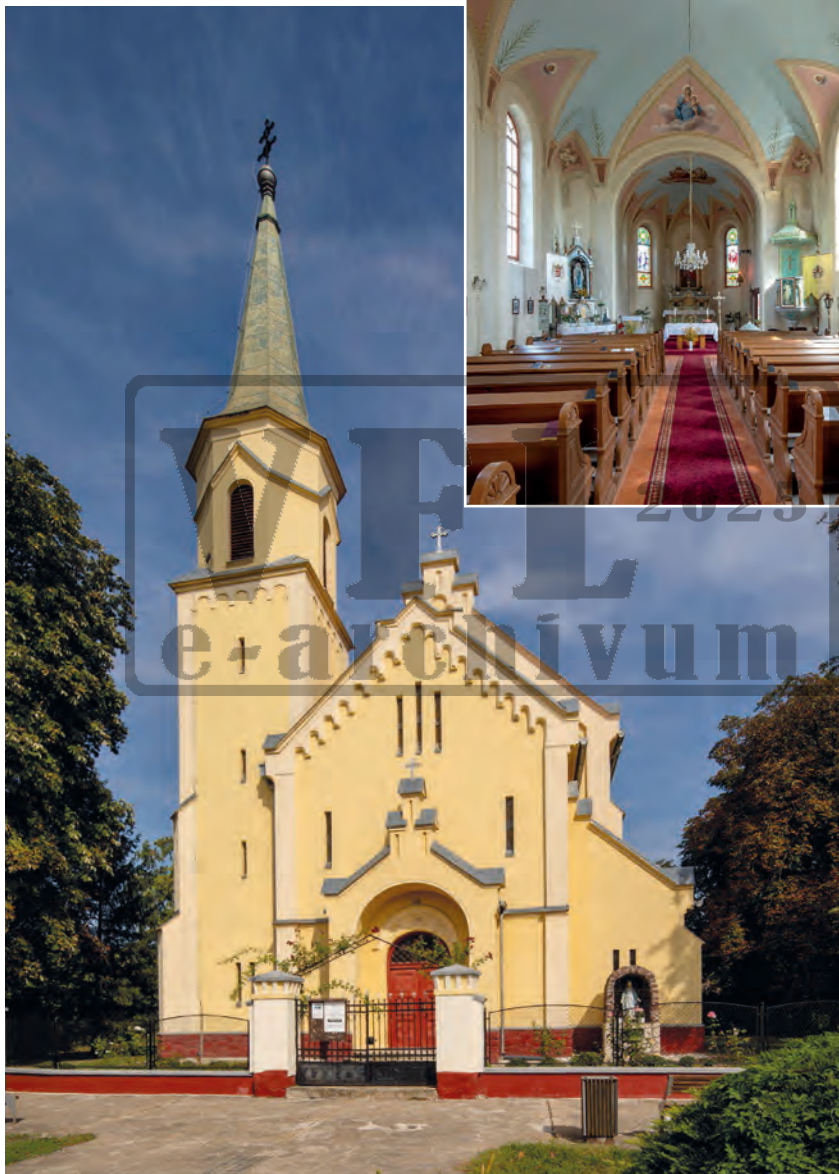

3. A Feltámadt Üdvözítő templom belső tere, HK-monogramos ablakkal (Fotó: Mudrák Attila, VFKL)

5. A templombelső mai képe
(Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK)

4. A lajoskomáromi Borromei Szent Károly-templom (Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK)

6. A lajoskomáromi neogótikus templom terve (VFL.I.4.d.1. 17. d., Lajoskomárom)

7. A templom a 20. század elején (VFL IX.3. no. 2154. 1r.)

8. Farkasgyepű, Sarlós Boldogasszony-templom, főhomlokzat
(Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK)

9. A hajó mai képe
(Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK)

10. Hans Pascher terve
(VFL.I.4.d.1. 13. d., Farkasgyepű)

11. A szentély
a Róth Miksa-féle ablakkal
(Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK)

